

Horothesia Histriei, un „dosar” istoric

Florian Olteanu, Lucian Amon

Cuvinte cheie: *horothesia, guvernator pretorian, concesionar vamal, dosar, decret, scrisoare*

Key words: *horothesia, praetorian governor, customs concessionaire, file, decree, letter*

The „Horothesia” of Histria, a historical „file”

Abstract

The authors tried to present the way of an important historical “file”, the establishment of the borders of Histria, by the Roman authorities, in the first years of the Christian era. In time, all the governors of Moesia (after the reform of Domitian those of Moesia Inferior) granted the traditional settlement. After forty years of negotiation, at 25 October 100 A.D., in accordance with the decisions of the former governors, Manius Laberius Maximus, governor of Moesia Inferior (100-102 A. D.) during Traian’s rule (98-117 A.D.) settled the *Horothesia* (settlement of the borders).

During the rule of Emperor Caracalla (212-217 A.D.), as results by the paleographical characteristics of the text and the analogies with the inscriptions from other cities, the file was again put in discussion, because some concessionaires of the Roman customs ignored the rights of the city of Histria.

Rezumat

Autorii au încercat să prezinte drumul urmat de un important dosar „istoric”, reglementarea frontierelor Histriei de către autoritățile romane, în primii ani ai erei creștine. În timp, toți guvernatorii Moesiei (după reforma lui Domitian, cei ai Moesiei Inferior) au garantat reglementarea tradițională. După patruzeci de ani de negocieri, la 25 octombrie 100 A.D., în conformitate cu deciziile foștilor guvernatori, Manius Laberius Maximus, guvernator al Moesiei Inferior (100-102 A.D.), în timpul domniei lui Traian (98-117 A.D.), a dat *horothesia* (reglementarea frontierelor).

În timpul domniei împăratului Caracalla (212-217 A.D.), cum rezultă din trăsăturile paleografice ale textului și din analogiile cu inscripțiile din alte cetăți, dosarul a fost redeschis, din cauză că unii concesionari ai vămii romane au ignorat drepturile cetății Histria.

În cele ce urmează, ne propunem să aducem în fața cititorului câteva considerații legate de un caz care poate fi subsumat problematicii dreptului internațional din antichitatea greco-romană: hotărnicia (*horothesia*) orașului Histria.

Cetățile grecești vest-pontice nu au fost incluse granițelor Republicii romane până în secolul I p.Chr. În anii 3-2 a.Chr., Publius Vinicius a condus aici o campanie, prilej cu care a fost onorat de orașul Callatis, care era reprezentată de cetățeanul Ariston fiul lui Ariston, ca *patron* (ISM III 57).

E posibil ca acum P. Vinicius să fi reconfirmat străvechiul „*foedus callatian*”, ocazie cu care o copie a acestuia să fie executată după documentul din arhivă și expusă în „agora” în limba latină, ca act de curtoazie față de noii stăpâni, însoțită de o traducere în greacă pentru uzul localnicilor.

În acest context putem oferi o explicație plauzibilă faptului că acest *foedus* (ISM III 1) este unicul din lumea elenistică păstrat în limba latină (în celelalte cazuri, *foedera* erau redactate în limba greacă). În anul 8 p.Chr. Ovidiu, exilat la Tomis, scria că acest teritoriu „se afla de puțină vreme sub autoritate ausoniană (romană)”: „*haec est Ausonio sub iure novissima uisque / haeret in imperii margine terra tui*” (*Tristia*, II, 199-200)¹.

Despre modalitățile formale în care celelalte cetăți vest-pontice au intrat sub autoritatea romană nu există surse concrete; rămâne însă certitudinea că episodul relației dintre P. Vinicius și Callatis nu i-a privit doar pe callatieni, astfel încât instaurarea dominației romane asupra întregului litoral occidental al Pontului Euxin poate fi datată în anii 3-2 a.Chr.

Atâta vreme cât nici pentru Histria sau Tomis, nici pentru vreo altă cetate din zonă, cu excepția Callatidei (*civitas foederata*), nu cunoaștem dovada existenței unui tratat încheiat anterior cu romanii, este de presupus că Cetatea Eternă le va fi acordat acestora un statut de *civitates liberae et immunes*, ceea ce poate fi susținut, de altfel, pe temeiul unor documente mai târzii².

Nu este susținută de evidența epigrafică nici ipoteza că orașele grecești ar fi intrat sub autoritatea romană sub forma unei comunități. Comunitatea „*Pentapolis*” sau „*Hexapolis*” (în funcție de absența sau prezența Mesembriei în diferite perioade) a fost înființată (s-a constituit) ca un organism menit a întreține cultul imperial, deci în epoca Imperiului și nu în cea elenistică.

Romanii vor domina regiunea până în secolul al VII-lea p.Chr., oferindu-le coloniilor grecești o protecție mult mai solidă decât aceea a precedenților stăpâni ai Pontului Stâng. Putem considera că având un statut inferior, de *civitates peregrinae* sau de *civitates liberae et immunes*, cu excepția Callatidei (posibil să fi rămas pe tot parcursul stăpânirii romane *civitas foederata*), coloniile grecești au intrat într-o nouă etapă a existenței lor³. Evenimentul nu a rămas fără urmări în memoria cetățenilor acestora. Istros a fost „a doua oară întemeiată” (două inscripții de la Istros, ISM I 191 și 193 prezintă formula „a doua întemeiere a orașului”). Decretul IOSPE I², 2 de la Tyras, din epoca imperială, folosește atât sistemul vechi cronologic al cetății, după eponim, cât și pe cel după consuli, precizând anul din „era nouă”, când a fost datat decretul (181 p.Chr.). Această atestare pledează în favoarea ideii că aceste cetăți au intrat sub stăpânire romană cândva înainte de anul 9 p.Chr., momentul venirii poetului Publius Ovidius Naso la Tomis.

Documentele epigrafice atestă pe deplin supraviețuirea magistraturilor și instituțiilor din epoca autonomiei (foarte multe inscripții analizate de noi sunt din

¹Alendru Avram, în *Istoria Românilor*, Vol. I, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 614.

²*Ibidem*, p. 615.

³Dumitru Firoiu, *Istoria statului și dreptului românesc*, Editura Fundației „Chemarea”, Iași, 1993, p. 39-40; Vladimir Hanga, *Istoria dreptului românesc*, Editura Academiei, București, 1980, p. 119.

epoca imperială, mai ales la Tomis, Dionysopolis, Odessos). Grecii traduceau demnitățile romane în limba lor, cu termeni care desemnau magistraturi din epoca autonomiei, încurajați de puterea romană, care vedea în această măsură o modalitate de a disimula dependența cetăților. Grecii utilizau această practică pentru a câștiga bunăvoința noilor stăpâni⁴.

Un izvor important pentru cunoașterea raporturilor dintre romani și cetățile grecești îl reprezintă *Horothesia* emisă la 25 octombrie, anul 100 p.Chr., de către Manius Laberius Maximus, legat al provinciei *Moesia Inferior* în timpul împăratului Traian (98-117 p.Chr.), conținând hotărâri cu privire la hotarele și privilegiile Histriei, din momentul preluării de către romani, reînnoite de Traian.

Literatura de specialitate tratează, de fapt, sub denumirea generică de „*Orothesia consularului Manius Laberius Maximus*”, un „dosar internațional”. Gravată pe piatră, acesta (ISM I 68), cuprinde piese care cronologic pot fi datate între anii 47-100 p.Chr. Așa cum o demonstrează trăsăturile caracterelor grecești, precum și documente contemporane din alte cetăți, el a fost copiat și folosit, cel mai probabil, în timpul împăratului Caracalla (212-217 p.Chr.), fiul și succesorul împăratului Septimius Severus (193-212 p. Chr.)⁵.

Dosarul începe cu textul propriu-zis al *horothesiei*, în limba latină, ca preambul. Urmează o serie de cinci scrisori, în limba greacă, ale guvernatorilor Moesiei Inferior, care constituie motivația sau argumentul hotărârii, la final situându-se rezoluția, în limba latină, care conferea putere de act normativ, precum și dispoziția, tot în latină, de a fi înaintată spre respectare factorilor responsabili.

În ordine cronologică, prima scrisoare (în text este plasată ultima, între rândurile 50-61 ale inscripției ISM I 68) este adresată „magistraților, sfatului și poporului histrian”, de către Tullius Geminus, *legatus Augusti pro praetore* în Moesia între anii 47-50 p.Chr., deci în timpul împăratului Claudius (41-54 p.Chr.):

„*Tullius Geminus, legat cu puteri pretoriene al lui Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus, dorește voie bună magistraților, sfatului și poporului histrian. Solii voștri Demetrios, Chabrias, Chasiremon, Demetrios, Aischrion, Ota..., Meidias, Dionysodoros, Hegesagoras, Aristagoras, Metodoros, întâlnindu-mă la Tomis, mi-au înmănat decretul vostru și, exprimându-și credința față de împărat, ca și bucuria față de sănătatea și prezența noastră, și-au îndeplinit în modul cel mai zelos misiunea pe care le-ați încredințat-o. Luând cunoștință de sentimentele orașului vostru față de persoana noastră, voi încerca la rândul-mi să vă fiu de folos în orice împrejurare. În legătură cu Peuce și cu gurile, lămurit informat de solii voștri, am găsit cu cale să vi se păstreze hotarele din strămoși*”.

⁴ Lucian Amon, Florian Olteanu, *Considérations concernant le culte et la magistrature de l'éponyme dans les cites ioniennes de la cote ouest de la Mer Noire*, în „Analele Universității din Craiova”, Seria Istorie, Nr. IX, 2004, p. 21-

25; Idem, *Considerations about the correspondences between the Roman military magistracies and the Greek titles in the inscriptions from the eastern provinces of the Roman Empire* în „Analele Universității din Craiova”, Seria Istorie, Nr. IX, 2004, p. 184-186.

⁵ Octavian Bounegru, Marius Alexianu, *Introducere în epigrafia greacă*, Editura Universității A.I.Cuza, Iași, 2002, p. 266-274.

Textul are tipicul unui act normativ, având un preambul, din care aflăm care au fost reprezentanții (solii histrieni și legatul Moesiei) celor două părți (orașul Istros și împăratul Claudius). Urmează motivația (înmânarea decretului-*psephisma*, fără îndoială, dovada temeiniciei pretențiilor histrienilor și finalizarea cu succes a discuțiilor) și dispoziția (sprijinul legatului imperial și reglementarea în favoarea histrienilor a hotărâului de la gurile Dunării (anticul braț Peuce, compus din actualul braț Sfântu Gheorghe și Dunavăț - în prezent „braț mort”, secat -).

Următoarele scrisori, tot în limba greacă, (ISM I 68 rândurile 10-27), datate în 50-52 p.Chr., aparțin guvernatorului Flavius Sabinus (50-57 p.Chr. - sfârșitul domniei lui Claudius și în primii ani ai domniei lui Nero).

Prima scrisoare a lui Sabinus (ISM I 68 - rândurile 10-14): „*Flavius Sabinus magistraților sfatului și poporului histrian – voie bună! Grija ca dreptul vostru în legătură cu Peuce să fie păstrat neștirbit o va purta prefectul Arruntius Flamma, căci așa i-am dat dispozițiuni. Voi vorbi în acest sens și cu Aelianus, urmașul meu, și vă voi recomanda atenției lui în toate privințele*”.

După un preambul scurt, semn că problema îi fusese transmisă de către predecesorul său, legatul Flavius Sabinus informa autoritățile histriene că l-a însărcinat pe prefectul Arruntius Flamma să vegheze la respectarea drepturilor cetății Histria, în plus angajându-se să-l informeze pe succesorul său, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus (va fi guvernator al Moesiei între 57-67, deci aproape pe tot parcursul domniei lui Nero) și să-i recomande pe histrieni acestuia.

A doua scrisoare a lui Sabinus (ISM I 68 - rândurile 15-27):

„*Altă scrisoare a aceluiași Sabinus. Flavius Sabinus, guvernator, magistraților sfatului și poporului histrian – voie bună! Cu toate că rețeaua vamală a malului Dunării se întinde până la mare, iar orașul vostru e situat la atâta depărtare de gurile fluviului, totuși, întrucât și solii voștri m-au încredințat și prefectul Asiaticus mi-a spus că aproape singurul venit al orașului vostru e cel de pe urma peștelui sărat, am găsit cu cale că trebuie să vă fie păstrată, după datină îngăduința de a pescui în gura Peuce și de a aduce lemn de facle, pentru nevoile fiecăruia, fără plata vreunei taxe. În ceea ce privește folosința pădurii, aveți hotare necontestate și tot dreptul de a vă bucura de ele nesupuși la vreo dare.*”

În răstimpul dintre aceste două scrisori este plauzibil să considerăm că noul guvernator a ordonat întreprinderea de cercetări pentru a clarifica dreptul „după datină” al cetății. El a solicitat lămuriri din partea autorităților histriene. Acestea au trimis din nou soli care, e foarte plauzibil, să-l fi lămurit pe guvernator că Histria fusese fondată cu peste șapte secole în urmă, chiar în apropierea gurilor Dunării, de unde și numele cetății, dar că poziția actuală a cetății se datora mutațiilor geomorfologice suferite de golful Halmyris, azi sistemul lagunar Zmeica-Golovița-Sinoe. Guvernatorul mărturisea că fusese „încredințat” de soli în privința datinii și, în conformitate cu investigațiile prefectului Asiaticus, a înțeles greutățile financiare și de aprovizionare ale cetății Histria. În plus, față de scrisoarea lui Tullius Geminus, aflăm că orașul primea și scutiri de la plata taxelor vamale, precum și garantarea hotarelor.

Următoarea scrisoare (ISM I 68, rândurile 38-48) îl avea ca autor chiar pe Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, guvernatorul care i-a succedat lui Flavius Sabinus, în perioada 57-67 p.Chr.:

„Decretul vostru mi-a fost înmănat de trimișii Callistratos al lui Demetrios și Meidias al lui Artemidoros. Îmi cereți prin acest decret să înlesnesc drumul soliei voastre de mulțumire către prea cinstitul Sabinus, lucru pe care cu dragă inimă l-aș fi făcut fie și numai pentru Sabinus. Mai cereți apoi ca drepturile voastre în legătură cu Peuce să rămână nevătămate. În ce mă privește, atât de puțin mă gândesc să știrbesc ceva din drepturile acordate vouă de atâta vreme, încât bucuros aș mai născoci și altele, cu ajutorul cărora să cinstesc un vechi oraș grec, plin de respect față de împărat și respectuos și față de noi înșine”.

Din preambul aflăm că autoritățile histriene au discutat cu noul guvernator, care primise recomandarea de la predecesorul său. Din motivație, aflăm că guvernatorul era foarte legat de cauza hsitriană, întrucât ar fi oferit cetății mai multe avantaje decât cele cerute prin datină, dacă atribuțiile i-ar fi permis acest lucru, pentru a răsplăti cinstea arătată de oraș împăratului și trimișilor acestuia. Putem presupune că Tiberius Plautius Silvanus Aelianus avea în vedere intensa activitate de cinstire a împăratului, în cadrul comunității *Pentapolis*, cu centrul la Tomis, inițiată, încă de pe timpul lui Augustus (27 a.Chr.-14 p.Chr.).

Ultima scrisoare (ISM I 68, rândurile 28-38) aparține guvernatorului Pomponius Pius (67-68 p.Chr.):

„Pomponius Pius, magistraților sfatului și poporului histrian – voie bună! Chiar din cele scrise vouă de Flavius Sabinus și de Aelianus – bărbați prea aleși și atât de respectați de mine – se putea înțelege că slăbiciunea cetății voastre e ușurată numai de preadivinul nostru împărat, mântuitorul nostru al tuturor: pentru ca, deci, drepturile cetăților să nu fie numai păstrate, dar și sporite, am încuviințat ca venitul peștelui prins în gura Peuce să fie al vostru, după dreptul de care, din mila împăraților – strămoșii și părinții voștri s-au bucurat neîntrerupt”⁶.

Din preambul și motivație se desprinde ideea urmării de către guvernator a liniei deschise de predecesorii săi, Flavius Sabinus și Tiberius Plautius Silvanus Aelianus. Invocând permisiunea acordată de împăratul Nero (aflat chiar în ultimul său an de domnie), precum și ideea că drepturile cetăților puteau fi nu numai păstrate, ci și sporite, guvernatorul garanta aceste drepturi, inclusiv scutirea de taxe pentru pescuitul la gurile Dunării.

Împăratul Domițian (81-96 p.Chr.), în contextul conflictului cu dacii, împărțise provincia Moesia în *Moesia Superior* (între Drava - Serbia și Dimum-Belene pe Marița, în Bulgaria) și *Moesia Inferior* (Dimum-gurile Dunării). Deci, acum districtul vamal, menționat în rândurile 16-17 ale scrisorii lui Flavius Sabinus, depindea de *Moesia Inferior*.

În timpul domniei împăratului Traian (98-117 p.Chr.), a fost adoptată hotărnicia (*horothesia*) legatului Manius Laberius Maximus (100-102 p.Chr.).

Textul latin (ISM I 68, rândurile 1-8) al *horothesiei* este următorul:

„Hotărnicia consuularului Laberius Maximus.

⁶ *Ibidem*, p. 275-275.

Hotarele histrienilor le-am statornicit precum urmează: ... Peuce, lacul Halmyris, începând cu teritoriul (?) ... argamensilor, de-aici de-a lungul creștetului ... până la confluența râurilor Picusculus și Gabranus, apoi de la gura râului Gabranus până la izvoarele acestuia, de aici ... pe lângă râul Sanpaeus către râul Turgiculus ... de la râul Calabaeus (către mare ?,) aproximativ 517 mii de pași... ”.

Această *Horothesia* a fost dată ca urmare a cererii formulate de Charagonius Philopalaestrus, concesionar al veniturilor „vămii țărmlui Thraciei” (*portorium ripae Thraciae*), către Histria, de a i se plăti taxe vamale pentru accesul la lacul Halmyris și la brațul Peuce, așa cum aflăm din final (ISM I 68, rândurile 61-73):

„Copie a hotărârii lui Manius Laberius Maximus, legat imperial cu puteri pretoriene, din 25 octombrie al anului când erau consuli Imperator Caesar Traianus Augustus Germanicus și Iulius Frontinus, fiecare pentru a III-a oară (id est 100 p.Chr.). Text reprodus și verificat după însemnările lui Manius Laberius Maximus, legat imperial cu puteri pretoriene, cu îngăduința lui Fabius Pompeianus, scris (și transmis) lui Charagonius Philopalaestrus concesionar al veniturilor vămii țărmlui Thraciei, care cerea să i se plătească vama lacului Halmyris și a gurii Peuce. Potrivit deciziei primite, va avea dreptul să perceapă vamă de la hotarul canabelor de la Dimum până la mare... ”.

Așadar, concesionarul vămii țărmlui Thraciei putea percepe vamă pe tot parcursul hotarului Moesiei Inferior, de la Dimum, până la *Pontus Euxinus*, respectând hotarul cetății Istros, și, implicit imunitatea fiscală a acesteia, așa cum stabilise Manius Laberius Maximus.

Urmașul lui Traianus, Hadrian, a vizitat de două ori Dobrogea, prima dată în anul 118 p.Chr., cu ocazia intervenției împotriva roxolanilor, când a parcurs traseul Marcianopolis – Trophaeum Traiani, și a doua oară, probabil în perioada 123-124, când a putut vizita orașele Tomis și Troesmis. Există ipoteza că Hadrian, un călător și un arhitect prin excelență, a mai vizitat și a treia oară Dobrogea, cândva între anii 128-134, cu ocazia călătoriei întreprinse în provinciile din Estul Imperiului Roman.

După perioada de pace și destindere din timpul domniei împăratului Antoninus Pius (138-161 p.Chr.), care a și dat numele dinastiei Antoninilor, împăratul Marcus Aurelius (161-180 p.Chr.) a implicat unități militare din *Moesia Inferior* în conflictele marcomanice și cu perșii. Astfel, Dobrogea, a rămas fără sprijinul Legiunii V Macedonica, deplasată în 169 p.Chr., după campaniile din Orient, de la Oescus (Ghigen, pe malul bulgăresc al Dunării, în fața Sucidavei-Celei, jud.Olt) în Dacia Superior, la Potaissa (Turda, jud. Cluj). În 170 p.Chr., profitând de acest fapt, costobocii, au trecut Dunărea pe la Dinogetia, înaintând în Moesia Inferior, până spre Durostorum, oprindu-se în Grecia de azi. Cel mai mult au avut de suferit Histria, unde este atestată părăsirea locuințelor din afara incintei elenistice - refăcută după atacul lui Burebista din 48 a.Chr., de Aristagoras fiul lui Apatourios (ISM I 54) - și Tropaeum Traiani, teatrul luptei decisive⁷.

⁷Adrian Bejan, *Dacia Felix. Istoria Daciei Romane*, Timișoara, 1998, p.191-192.

Criteriile paleografice de investigare a textului i-au determinat pe specialiști să afirme că „Dosarul” *Horothesei* a reintrat pe rol în vremea dinastiei Severilor, probabil în timpul lui Caracalla (212-217 p.Chr.), fiul lui Septimius Severus, foarte des amintit în epigrafia vest-pontică. Inscripția callatiană ISM III 122 din epoca imperială, se referă la un fost preot eponim „care și-a suportat singur cheltuielile până în Orient, la divinul împărat Antoninus (Caracalla n.n.), unde s-a dus interesul cetății”⁸. O inscripție din Tyras atestă și ea doi ambasadori la împăratul Caracalla, care a reînnoit, cu această ocazie, privilegiile cetății⁹.

Retragerea stăpânirii romane din Dobrogea, în 602 p.Chr., a fost urmată de invazia avarilor, care a pus capăt evoluției politice a cetăților grecești vest-pontice.

ABREVIERI:

IOSPE I², *Inscriptiones Orae Septentrionalis Ponti Euxini*, Vol. I, Editio altera (edidi. B. Latysev), Sankt Petersburg, 1962.

IGB I², *Inscriptiones orae Ponti Euxini* din colecția *Inscriptiones Graecae in Bulgaria Repertae*, Vol. I, (edidit G. Mihailov), Editio altera emendata, Sofia, 1970.

ISM I, *Inscripțiile din Scythia Minor*, Vol..I, (editor D.M. Pippidi), București, 1983.

ISM II, *Inscripțiile din Scythia Minor*, Vol..II, (editor Iorgu Stoian), București, 1987.

ISM III, *Inscriptions de Scythie Mineure*, Vol. III, (editeur A. Avram), Bucarest-Paris, 1999.

⁸ Norbert Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien. Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*, *Europäische Hochschulschriften III. 206*, Frankfurt/Main-Bern-New York, 1983, p. 198; Alexandru Avram, *Décret inédit de Tyras*, în *Studia Antiqua et archaeologica*, Iași, Universitatea Al. I. Cuza, Seminarul de istorie veche și arheologie 3-4, 1997, p. 115-125; Al. Avram, J. Hind, G. Tzechladze, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. The Black Sea Region*, Copenhagen, Oxford University Press, 2004, p. 940-941.

⁹ IGB I² p. 454-455.